
**Stylistics of the Syntactic Layer of the Fifth Majles
Majales Khamseh (Quintuple Majales)**

Omid Vahdanifar, Assistant Professor of Persian Language and
Literature, Bojnord University, Bojnord, Iran

1. Introduction

Understanding the style of each literary work helps perceive the context as well as the content of that work. Majales Khamseh is one of Saadi's six prose treatises which is compiled in his poetical works. Since the context of the Majales Khamseh is based on Sufi's instruction, the discourse of Sufism and its rhetorical tone is predominant. Each of the aforementioned Majales is the written form of pulpit speech that Saadi wrote for his disciples. Given that the mystical content and the style of Saadi's preaching and pieces of advice have affected the syntactic structure of this work, the purpose of this study is to examine the syntactic properties of one of these Majales (the Fifth Majles) based on the layered stylistic pattern.

2. Methodology

The method of the present study is descriptive-analytic and it is based on the layered stylistic pattern to identify syntactic saliency and high frequency of grammatical features of the Fifth Majles. In layered stylistics, the text of the literary work is divided into five sections, one of which is syntax layer. The subject of discussion in syntactic layer is sentence and discourse construction in which the writer of each work adjusts it according to his taste and method. By modeling the layered style, specific syntactic techniques are analyzed in the text of the Fifth Majles to identify Saadi's style by specifying its syntactic and grammatical features.

3. Discussion

Investigating the works of a writer and determining the difference in his viewpoints, thoughts, ideologies dominating him, or imitating his methods in conveying concepts, themes, and messages is done in the field of stylistics. One type of stylistics is "layered stylistics" or "modern stylistics" which is a very comprehensive method because it emerged from the mixture of the science of stylistic and the style of structuralists and formalists. This type of stylistics examines the text in five layers, which, according to Dr. Fotouhi are "levels and units of linguistics analysis which consist of: phonetic, lexical, syntactic, semantic, and pragmatic layers" (Fotuhi, 2012 A, P. 237).

The benefit of this method is that it makes use of different methods in each layer possible, and also highlights the style references, their role and values in each layer separately and facilitates the discovery and interpretation of the formal links between the text and its content. Moreover, it avoids the confusion of analyzing and interference of data as well as perspectives, enabling appropriate views and methods to be applied at each layer (Fotuhi, 2012 A, P. 28 & 237). It also determines at what level and linguistic layer, the writer is more prominent and influential.

The basics and grammatical rules of each language which lie on its propositions are written for the purpose of creating that language, in which writers of prominent literary works have played a major role in spreading these rules. Considering that the Fifth Majles is being viewed from the perspective of syntactic layer, this layer will be introduced: The relationships that dominate the syntax of a text reflect the beliefs and ideologies of the writer. For example, systematic syntax is the result of a stable mind. "Thought making is more overtly linked with syntax than lexis. The quality of syntax in the sentences, the length of the sentences, the type of sentences, the quality of forms and time all express the philosophy of the writer" (Fotuhi, 2012 A, P. 267) and are considered as literary work in the syntax.

"Since it is necessary to determine the syntactic properties of a writer's style, we must ascertain the degree to which a writer departs from the standard syntax, and hence it is not possible to infer the author's point of view, but if the position of one of the components of a sentence changes from its bare form, it can be used as a point

position to reflect on stylistics because, according to the theory of stylistics and thought symmetry, these two issues are always intertwined and there is a mutual relationship between them” (Asadi & Alizadeh, 2017, P. 5).

Departure from the standard syntax is done in different ways and the frequency of each of these departure methods makes the text stand out. Long and short sentences, different verb functions, verb modes in sentence structure, the grammatical voice of the sentences, irregular syntax, redundancy, inflection, verb tenses, the use of various particles in sentence, the pronunciation of numbers, and many other examples of how they eventually form syntax discourse are elements that are considered when analyzing the text properties (Asadi & Alizadeh, 2017, P. 5-6). In examining the text of Fifth majles from Saadi's quintuple with the same approach and following the same patterns, one can find out the importance, artistic value, aesthetic and intellectual origin of Saadi's innovations in this Majles. According to Verdonk, in the stylistic analysis of text, the basis of analysis lies in structures that are more conspicuous than other elements and structures. These elements often include phonemes, word selections, sentence structure, repetition of some linguistic elements, and deviations from some rules and norms of standard language or dialect (Verdonk, 1393, p26). In the text of Fifth Majles, the following elements are more prominent in the syntactic domain than other stylistic elements, and they form the syntactic structure of discourse which can be analyzed.

Sentence construction (short sentences and concurrent sentences), form (verb forms and adverb forms), imperative voice (passive voice derived from predicative sentences and passive voice derived from semi-passive sentences), redundancy of additives, redundancy of a verb in consecutive sentences, loan translation of Arabic phrases, tenses, and irregular nouns.

4. Conclusion

The style of Saadi's discourse and expressions in the Fifth Majles is similar to advising as well as preaching which is written in accordance with the Sufi's method.

This has made his discourse and grammatical structures of his writings remarkable in this Majles and his sentences are linguistically

altered in some cases which include: Use of short sentences, use of concurrent sentences, high frequency of predicative sentences, redundancy of additive, the excessive use of declarative and imperative sentences, redundant use of passive imperative voice in the sentences, the conjunction of the Persian sentences with the Quranic verses and Arabic sentences, irregular plural nouns in the manner of the Arabic language and.... Moreover, the influence of the prevailing thought on the text, as well as the mystical and preaching style of Saadi is evident in the expression and structure of his discourse in such a way that a high frequency of the verbs of this text, due to his ways of thinking, is expressed in both declarative and present. Saadi uses subjunctive and imperative sentences only when he attempts to advise and teach.

Saadi seems to have understood well that verb forms are an indicator of the speaker's beliefs and winning the readers trust; therefore, he has used various functions of the verb artistically in his discourse. In general, the structure of the Fifth Majles is influenced by Saadi's way of writing, where his ideas, religious and mystical views can be clearly seen. Frequent use of terms such as "everyone" and "every" reveals Saadi's turn of mind. The short and hasty sentences of the Fifth Majles, which are more abundant than the long ones, (e.g. evidence of the element of affection over Saadi's words and thoughts) is one of the elements of the text of this Majles. Overall, it can be said that the variations in the syntactic structures of the Fifth Majlis prose are subject to change in Saa'di's eyes.

Keywords: Saadi's Prose Treatises, Majales Khamseh (The Quintuple Majales), The Fifth Majles, Layered Stylistics, Syntactic Layers.

References [in Arabic]:

Holy Quran

References [in Persian]:

- Asadi, S., & Alizadeh, N. (2017). The syntactic structure of Bahá'í Vald 's teachings based on the layered stylistic pattern, *Isfahan University of Persian Literatur*, 4 (36), 1- 21.
- Anvari, H., & Ahmadi Givi, H. (2002). *Persian Grammar*. Tehran: Fatemi Press.

-
- Bagheri, M. (2007). *History of Persian Language*. Tehran: Qatreh Press.
- Bahar, M. T. (2002). *Stylistics or History of Persian Prose Writing*. third volume. Tehran: Zavar Press.
- Dad, S. (2001). *Culture of literary terms*. 4th ed. Tehran: Morvarid Press.
- Dorpar, M. (2014). The layers examined in Classical Stylistics of short stories and novels, *Language queries*, 5 (21), 65-94.
- Zarinkub, A. (2000). *Poetry without lies Poetry without masks*. 8th ed. Tehran: Elmi Press.
- Saadi, M. (2006). *Saadi's prose works*. Edited by Mohammad Ali Foroughi. Tehran: Hermes Press.
- Safa, Z. (1985). *History of Literature in Iran*. Volume II. Tehran: Ferdows Press.
- Fotuhi, M. (2008). Three voices, three colors, three styles in Gheisar Aminpour's poetry, *Adab Pazhuhi*, 5, 9-30.
- Fotuhi, M. (2012 A). *Stylistics*. Tehran: Sokhan Press.
- Fotuhi, M. (2012 B). *Stylistics of Saadi's Rasael*. Saadiology, The fifteenth notebook, 53-78.
- Farshidvard, Kh. (2002). *Detailed instruction of today*. Tehran: Sokhan Press.
- Vahidyan Kamyar, T. (2000). *Speech Sounds (Accent, song, pause at Farsi)*. Mashhad: University of Ferdowsi.
- Verdonk, P. (2014). *Basics of stylistics*. Translated by Mohammad Ghaffari. 2nd ed. Tehran: Ney Press.

References [In English]:

- Cuddon, J. A. (1984). *A dictionary of Literary Terms*. US: penguin Books.
- Fowler, R. (1986). *Linguistic Criticism*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.
- Simpson, P. (2004). *Stylistics: A Resource Book for Students*. London: Routledge.

نشریه نثر پژوهی ادب فارسی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال ۲۲، دوره جدید، شماره ۴۶، پاییز و زمستان ۱۳۹۸

سبک‌شناسی لایه نحوی مجلس پنجم از مجالس پنجگانه سعدی
(علمی - پژوهشی) *

دکتر امید وحدانی فر^۱

چکیده

شناخت سبک هر اثر ادبی به دریافت و فهم درون‌مایه و مطالب آن اثر کمک بسیاری می‌کند. مجالس پنجگانه یکی از شش رساله منشور سعدی است که در کلیات وی گردآمده است. از آنجایی که درون‌مایه این مجالس معارف صوفیانه است، بنابراین گفتمان تصوف و لحن خطابی در آن غالب است و سعدی برای بیان مفاهیم، گاهی زبان عرفانی خاصی را برگزیده و به شیوه مشایخ صوفیه و سبک آثار صوفیان سخن گفته است. هر یک از پنج مجلس مذکور، صورت نوشتاری یک منبر است که سعدی آن‌ها را برای شاگردان و مریدان خود نوشته است. با توجه به اینکه محتوای عرفانی و شیوه و عطف سعدی بر ساختمان نحوی این اثر تأثیر گذاشته، هدف این پژوهش بررسی ویژگی‌های نحوی یکی از این مجالس (مجلس پنجم) بر پایه الگوی سبک‌شناسی لایه‌ای و به شیوه توصیفی - تحلیلی است تا برجستگی‌های نحوی و ویژگی‌های پربسامد دستوری آن مشخص گردد. حاصل واکاوی لایه نحوی مجلس پنجم گویای آن است که در مجموع ساختار زبانی و نحوی متن این مجلس از چیدمان منظمی برخوردار است، اما سعدی در حوزه نحوی و دستوری آن در مواردی نوآوری، گزینش و تصرفاتی خاص نظیر: به کارگیری جمله‌های کوتاه، استفاده از جملات هم‌پایه، بسامد بالای جملات اسنادی، تکرار اضافات، کثرت استعمال وجه

تاریخ ارسال مقاله : ۱۳۹۸/۰۶/۲۷

تاریخ پذیرش نهایی مقاله : ۱۳۹۸/۰۹/۰۵

۱ - استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بجنورد، بجنورد، ایران.

Email: o.vahdanifar@gmail.com.
DOI: 10.22103/jll.2020.14732.2699

اخباری و امری، نمود بیشتر صدای دستوری منفعل در جملات، پیوستگی جملات فارسی به جملات عربی و جمع بستن معدود به شیوه نحوی زبان عربی داشته است.

واژه‌های کلیدی: رساله‌های منثور سعدی، مجالس پنجگانه، مجلس پنجم، سبک‌شناسی لایه‌ای، لایه نحوی.

۱- مقدمه

در کلیات سعدی تصحیح محمد علی فروغی شش رساله منشور با عناوین: در تقریر دیباچه، رساله نصیحه الملوک، رساله در عقل و عشق، در تربیت یکی از ملوک گوید، مجالس پنجگانه و تقریرات ثلاثه وجود دارد. مجالس پنجگانه، رساله پنجم کلیات سعدی است که شامل «پنج نوشتار جداگانه بین سه تا هفت صفحه‌ای است با نام مجلس که در واقع هر مجلس صورت نوشتاری یک منبر است. سبک مجالس نوشتاری است و ویژگی‌های زبان گفتاری در آن‌ها مشهود نیست» (فتوحی، ۱۳۹۱: ۶۰). استاد بهار در مورد این اثر سعدی گفته است: «این رساله عبارت است از پنج مجلس، یعنی مفاد یا عین پنج منبر و پنج مجلس و عظم است که شیخ برای خود یا شاگردان خود نوشته است که از روی آن مجالس تذکیر کنند» (بهار، ۱۳۸۱: ۳ / ۱۱۶). دکتر ذبیح الله صفا نیز معتقد است که مجالس سعدی «مسلماً تذکیرهای شیخ بر منبر بوده است» (صفا، ۱۳۶۳: ۳ / ۱۲۱۸). به طور کلی مجالس و عظم یا مجلس‌گویی یکی از شیوه‌های کهن تعلیم و تبلیغ موضوعات دینی و عرفانی در میان مردم عامه بود که توسط واعظان، عالمان و عارفان معروف هر دوره بر گزار می‌شد. حاصل این مجلس‌گویی‌ها، برجای گذاشتن تألیفاتی شده است. سعدی نیز علاوه بر مهارت شاعری و نویسندگی از هنر «وعظ‌گویی» برخوردار است و در شمار واعظان مشهور به حساب می‌آید، به طوری که حاصل مجلس‌گویی او باقی گذاشتن «پنج مجلس» است. مطالعه شیوه مجلس‌گویی سعدی و بررسی «مجالس پنجگانه» او، ما را در شناخت بیشتر هنر نویسندگی او از نظر: طرح، تنظیم، ترکیب مطالب، عناصر تشکیل‌دهنده آن‌ها، اهداف و شیوه بیان مجالس وی کمک می‌کند.

۱-۱- بیان مسئله

صاحب هر اثر با توجه به ویژگی‌های روحی و نوع موضوع، ساخت‌های نحوی خاصی را بیشتر به کار می‌برد. از همین رو، برخی از زبان‌شناسان با تکیه بر چنین مطالعاتی، سبک (Style) را شالوده‌ای از گزینش زبان می‌شمارند. گزینشی که از ساخت‌های مختلف زبان به اقتضای موقعیت و متناسب با بافت کلام و تحت تأثیر عوامل بافتی گوناگون مانند ژانر (Genre) متن، زمان، مکان و سرشت فضای ارتباط صورت می‌گیرد و بر همین اساس است که سبک‌شناسی (Stylistics)، بررسی نوع گزینش‌ها و علت ترجیح یکی از گزینه‌ها بر دیگران است (فتوحی، ۱۳۹۱ الف: ۳۹). همان‌گونه که از این تعریف دریافت می‌شود، سبک در پیوند نزدیک با زبان قرار دارد. بر این اساس می‌توان گفت اصلی‌ترین ویژگی سبک، تداوم رفتار زبانی خاص است؛ به این معنا که هرگاه نویسنده‌ای، نوع خاصی از گویش، نظام نحوی، دستوری و ... را به صورت مستمر و معنادار استفاده کند، دارای سبک خاص یا سبک شخصی (Individual Style) است. البته باید توجه داشت که لازمه شکل‌گیری سبک، وجود بسامد بالای ویژگی‌های سبک‌ساز است. همچنین بایستی این تکرار، طبیعی باشد تا به صورت عادت زبانی پذیرفته شود. به طور کلی شناخت سبک هر اثر ادبی تابع بررسی‌های سبک‌شناسی و زبان‌شناختی (Linguistic) است که هر یک از منظر خاصی آن اثر را تحلیل می‌کنند. در شیوه جدیدی از سبک‌شناسی با نام «سبک‌شناسی لایه‌ای»، متن اثر به پنج لایه اصلی تقسیم می‌شود که یکی از این لایه‌ها، «لایه نحوی» است. موضوع بحث در لایه نحوی، ساختمان جمله و کلام است که صاحب هر اثر با توجه به سلیقه و روش خود، آن را تنظیم می‌کند. مسئله اصلی و محوری این پژوهش بررسی ساختار نحوی متن «مجلس پنجم» از «مجالس پنجگانه» سعدی است. بنابراین با الگو قرار دادن شیوه سبک‌شناسی لایه‌ای (مدرن)، شگردهای خاص نحوی موجود در متن این مجلس تجزیه و تحلیل می‌شود تا با برشمردن برجستگی‌های نحوی و دستوری آن، سبک سعدی در آن مشخص گردد.

۱-۲- پیشینه تحقیق

بررسی متون ادب فارسی از منظر سبک‌شناسی همواره مورد توجه پژوهشگران بوده است. در مورد ویژگی‌های سبکی مجالس پنجگانه سعدی نیز در پژوهش‌های زیر اشاراتی

شده است: دکتر ذبیح الله صفا (۱۳۵۲) در جلد سوم تاریخ ادبیات در ایران (بخش دوم) در قسمت «آثار منثور شیخ» در حد ۱ بند به شیوه مجالس پنجگانه چنین اشاره کرده است: «مجالس پنجگانه به شیوه مجالس صوفیان و مذکران ترتیب یافته و مسلماً تذکیرهای شیخ بر منبر وعظ بوده است و از سنخ مجالسی است که دیگر مذکران و متصوفان داشته‌اند و مجموعه‌هایی از آن‌ها در دست است. در این رسالات، نثر و نظم پارسی یا عربی درهم آمیخته است و اساس آن‌ها بر سادگی نهاده شده و در بسیاری از موارد آثار وزن در نثر آشکار است. استفاده از آیات قرآن و از احادیث و تفسیر و توضیح آن‌ها بر مذاق مذکران صوفی مشرب نیز در این مجالس بسیار دیده می‌شود» (صفا، ۱۳۶۳: ۳ / ۱۲۱۸). استاد بهار (۱۳۸۱) در جلد سوم کتاب سبک‌شناسی یا تاریخ تطوّر نثر فارسی در مبحث «شیوه سعدی در نثر» به طور مختصر به سبک سعدی در مجالس پنجگانه اشاره کرده و در مورد مجلس پنجم نیز اینچنین نظر داده است: «این مجلس شاهکار سعدی است و می‌توان آن را با گلستان از نظر لطف معنی و حُسن عبارت برابر نهاد ... این مجلس بهترین مجلس است و یکی از شاهکارهای منبری شیخ بوده و اکنون هم یکی از یادگارهای زیبای پرمغز اوست» (بهار، ۱۳۸۱: ۳ / ۱۲۰). دکتر فتوحی (۱۳۹۱ ب) نیز در مقاله «سبک‌شناسی رسائل سعدی» صحت انتساب شش رساله سعدی - که یکی از آن‌ها، مجالس پنجگانه است - را بر اساس نظریه‌های سعدی‌شناسان معاصر و روش سبک‌شناسی بررسی کرده و به تعیین سبک و محتوای رسائل با سبک و اندیشه سعدی پرداخته است. با توجه به اینکه تاکنون پیرامون سبک‌شناسی مجالس پنجگانه سعدی با رویکرد سبک‌شناسی لایه‌ای، پژوهشی مستقل صورت نگرفته است، بنابراین نگارنده این مقاله کوشش می‌کند تا با روش سبک‌شناسی لایه‌ای، که شیوه‌ای نسبتاً جامع است، به تبیین جنبه‌های نحوی متن مجلس پنجم پردازد و با واکاوی لایه نحوی آن، برجستگی‌های نحوی و دستوری مجلس مذکور را تحلیل و تبیین کند.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

صاحبان آثار بزرگ با تصرفات گوناگون در لایه‌های مختلف سبکی و با خلق مضامین جدید در ایجاد تحول در آثار خود بسیار مؤثرند؛ به گونه‌ای که بخش عمده‌ای از ویژگی‌های منحصر به فرد هنرمندان آثار بزرگ مربوط به شیوه بیان آن‌هاست. بی‌شک،

سعدی درباره جنبه‌های هنری و ادبی آثار خود آگاهانه اقدام کرده و بسیاری از نوآوری‌های موجود در آثار وی حاصل تأملات اوست. با نشان دادن شگردهای نحوی سعدی در مجلس پنجم، ضمن مشخص شدن نوآوری‌های سعدی، امکان تعمق بیشتر و دستیابی به فهم بهتر و در نتیجه، دریافت لذت بیشتر از نثر وی برای خوانندگان این اثر فراهم می‌شود.

۲- بحث

مجالس پنجگانه سعدی^۱ کتابی به نثر و دربردارنده خطابه‌ها و سخنرانی‌های سعدی است. همان‌گونه که از عنوان این اثر برمی‌آید، شامل ۵ مجلس و عظمی است. این اثر متشکل از پنج نوشتار جداگانه بین ۳ تا ۷ صفحه است؛ با نام‌های: مجلس اول، مجلس دوم، مجلس سوم، مجلس چهارم و مجلس پنجم که در واقع هر مجلس، صورت نوشتاری یک منبر است. سبک این مجالس نوشتاری است و ویژگی‌های زبان گفتاری در آن‌ها مشاهده نمی‌شود. ساختار هر کدام از این مجالس بدین شرح است: مجلس اول: در ۴ صفحه، دارای یک شعر متمع ۱۴ بیتی در صفحه نخست در حمد و ثنای خداوند متعال و حضرت رسول اکرم (ص)، یک شعر ۳ بیتی به زبان فارسی در صفحه چهارم، نقل یک روایت از پیامبر اکرم (ص) و ۱ حکایت به سبک گلستان. مجلس دوم: در ۵ صفحه، آغاز آن با ۱ آیه از قرآن کریم، دارای ۱۷ بیت به زبان فارسی و عربی، ۱ حکایت کوتاه و ۱ دعا به زبان عربی در پایان آن. مجلس سوم: در ۳ صفحه، شروع آن با ۱ حدیث از پیامبر اکرم (ص)، ۲ بیت به زبان فارسی، ۱ حکایت از بایزید و استفاده از آیات قرآنی فراوان در بخش‌های مختلف متن. مجلس چهارم: در ۵ صفحه، آغاز آن با تحمیدیه‌ای به زبان فارسی، نقلی از یحیی معاذ رازی، ذکر ۱ حدیث از پیامبر اکرم (ص)، بیان ۲ حکایت از ابراهیم ادهم و عمر بن عبدالعزیز، دارای ۲ بیت عربی. مجلس پنجم: طولانی‌ترین مجلس سعدی که در ۸ صفحه نگارش یافته است. شروع آن با دعایی به زبان فارسی، ذکر ۱ کرامت صوفیانه، آوردن ۳ حکایت از: بایزید، ابراهیم خواص و برصیصای عابد، فاقد شعر. خلاصه ساختار مجالس پنجگانه سعدی در جدول زیر نشان داده می‌شود:

جدول شماره ۱: ساختار مجالس پنجگانه سعدی

مجلس	تعداد صفحات	تعداد ابیات	تعداد حکایات	سایر مطالب
اول	۴	۱۷	۱	۱ روایت، آیات قرآنی
دوم	۵	۱۷	۱	آیات قرآنی، ۱ دعای عربی
سوم	۳	۲	۱	آیه قرآنی
چهارم	۵	۲	۲	حدیث، تحمیدیّه
پنجم	۸	----	۳	دعای فارسی
جمع	۲۵	۳۸	۸	-----

آوردن حکایت در میان «مجالس» یکی از شیوه‌های رایج مجلس‌گویی است که ضمن القای لذت و گسترش دامنه ارتباط حکایت با خواننده، ساختاری باز و مکالمه‌ای به حکایت می‌دهد. بیشتر حکایت‌ها در بین مجالس معمولاً در تأیید و تصدیق گفته‌ها یا ترغیب مخاطبان به کار رفته است. سعدی نیز در میان مجالس پنجگانه‌اش برای تبیین دقیق‌تر اهداف تعلیمی و تربیتی خویش و همچنین همراه کردن مخاطبان مجالس با خود، از قالب «حکایت» بهره برده است. هر یک از این حکایت‌ها به تناسب مطلبی که پیش از آن در مجلس مربوط آمده، نقل شده است و اغلب حکایاتی کوتاه هستند و درون‌مایه آن‌ها بیشتر بیان «اخلاق صوفیانه» است. درون‌مایه حکایت‌های مجالس پنجگانه در جدول زیر بیان می‌شود:

جدول شماره ۲: درون‌مایه حکایات مجالس پنجگانه سعدی

مجلس	شماره حکایت	موضوع	درون‌مایه
اول	۱	آینده‌نگری	هر خوشی پایانی دارد؛ بنابراین، انسان زیرک کسی است که در زمان خوشی غفلت نرزد و فکر عاقبت باشد.
چهارم	۱	دنیا در نظر	دنیا محل گذر است؛ بنابراین، نباید شیفته متاع غرور آن

شد.	درویشان		
اعمال و عبادات بندگانِ عادی با اعضاءِ ظاهری است، اما عرفا با دل به عبادت مشغول هستند.	رفتار و کردار عارفان	۲	پنجم
عابدی که اعمالش شایسته و مقبول در گاهِ حق نباشد، به وسواس شیطان گرفتار می‌شود.	عدم اکتفا به اعمال ظاهری عابدان	۳	پنجم

۲-۱- سبک‌شناسی لایه‌ای و لایه نحوی

تفاوت نگرش و زاویه دید در صاحبان آثار باعث به وجود آمدن آثار گوناگون شده است. به عبارت دیگر، «اختلاف و تنوع در سبک [آثار] حاکی از نفوذ تقلید، تمرین، تأثیر عوامل بیرونی مانند عامل زمان و مکان است» (زرّین کوب، ۱۳۷۹: ۱۸۵). بررسی آثار یک نویسنده و تعیین تفاوت نگاه، اندیشه، ایدئولوژی غالب بر او و تقلید یا فردیت روش او در انتقال مفاهیم، مضامین و پیام‌ها، کاری است که در حیطه سبک‌شناسی آثار انجام می‌پذیرد. یکی از انواع سبک‌شناسی، «سبک‌شناسی لایه‌ای» یا «مدرن» است که شیوه‌ای بسیار جامع است. زیرا از آمیختن علم سبک‌شناسی و شیوه ساختارگرایان و فرمالیست‌ها به وجود آمده است. این نوع سبک‌شناسی، متن را در پنج لایه بررسی می‌کند که این لایه‌ها به گفته دکتر فتوحی «سطوح و واحدهای تحلیل در زبان هستند و عبارت است از: لایه آوایی، لایه واژگانی، لایه نحوی، لایه معناشناسیک و لایه کاربردشناسیک» (فتوحی، ۱۳۹۱ الف: ۲۳۷). فایده این روش آن است که بهره‌گیری از روش‌های متنوع را در هر لایه امکان‌پذیر می‌سازد و همچنین، مشخصه‌های برجسته سبک، نقش و ارزش آن‌ها را در هر لایه به صورت مجزا نشان می‌دهد و کشف و تفسیر پیوند مشخصه‌های صوری متن با محتوای آن را آسان می‌نماید و از آشفتگی تحلیل و تداخل داده‌ها و دیدگاه‌ها جلوگیری می‌کند و در هر لایه، امکان کاربرد نگرگاه‌ها و روش‌های مناسب را فراهم می‌سازد (فتوحی، ۱۳۹۱ الف: ۲۸ و ۲۳۷) و همچنین اثبات می‌کند که صاحب اثر در کدام سطح و لایه زبانی و بیانی، برجستگی بیشتری دارد و تأثیرگذارتر است.

مبانی و قواعد دستوری هر زبانی به دنبال فرآیند ایجاد آن زبان و با تکیه بر گزاره‌های آن نوشته شده است که در این میان، صاحبان آثار بزرگ در گسترش مصداق‌های این قواعد، نقش عمده‌ای داشته‌اند. با توجه به اینکه مجلس پنجم از منظر لایه نحوی مورد بررسی قرار می‌گیرد، به معرفی این لایه پرداخته می‌شود: روابطی که بر نحو یک متن حاکم است، عقاید، باورها و ایدئولوژی صاحب اثر را بازتاب می‌دهد. به عنوان نمونه نحو منظم، حاصل ذهن نظام‌مند است. «ساخت اندیشه، با نحو پیوند آشکارتری دارد، تا با واژه، کیفیت چیدمان کلمه‌ها در جمله، طول جمله‌ها، نوع جمله‌ها، کیفیات وجه و زمان، همگی بیان‌کننده نوع اندیشه‌اند» (فتوحی، ۱۳۹۱ الف: ۲۶۷) و در حوزه نحوی یک اثر مدنظر قرار می‌گیرند. از آنجایی که «برای تعیین ویژگی‌های نحوی سبک یک نویسنده باید میزان خروج وی از نحو معیار^۲ و پایه تبیین شود؛ بنابراین از طریق آن به نکته‌ای درباره ذهن و اندیشه نویسنده نمی‌توان پی برد. اما اگر جایگاه یکی از اجزای جمله نسبت به صورت طبیعی آن (نحو معیار) تغییر کند، از آن در جایگاه نقطه‌ای برای تأمل سبک‌شناسیک می‌توان بهره برد؛ زیرا بر مبنای نظریه تقارن سبک و اندیشه، این دو موضوع همواره در کنار هم قرار دارند و رابطه‌ای دوسویه میان آن‌ها برقرار است» (اسدی و علیزاده، ۱۳۹۶: ۵).

خروج از نحو معیار به روش‌های مختلفی صورت می‌گیرد و فراوانی هر یک از این شیوه‌های خروج باعث برجستگی در متن می‌شود. کوتاهی و بلندی جملات، کارکردهای مختلف فعل، شیوه‌های کاربرد افعال در ساختار جمله، صدای دستوری جملات، چیدمان نحوی نامنظم، تکرار، عطف، زمان افعال، نحوه کاربرد ادات مختلف در جمله، شیوه بیان عدد و معدود و نمونه‌های فراوان دیگری از این دست که سرانجام نحو کلام را در یک متن رقم می‌زند، عناصری هستند که در بررسی ویژگی‌های متن به آن‌ها توجه می‌شود (اسدی و علیزاده، ۱۳۹۶: ۵-۶). در بررسی نحوی متن مجلس پنجم از مجالس پنجگانه سعدی با همین شیوه و رعایت همین الگوها می‌توان به اهمیت، ارزش هنری، زیبایی شناختی و فکری ابداعات سعدی در این مجلس پی برد و همچنین به نتایج و ویژگی‌هایی می‌توان دست یافت که در ادامه بیان می‌شود. به اعتقاد «وردانک»، در تحلیل سبک‌شناسانه متن، اساس کار را ساختارهایی تشکیل می‌دهند که برجسته‌تر از دیگر عناصر و ساختارها

هستند. این عناصر اغلب شامل: آواها، واژه‌گزینی‌ها، ساختار جمله‌ها، تکرار برخی عناصر زبان و انحراف از قاعده‌های زبان معیار است (وردانک، ۱۳۹۳: ۲۶). در متن مجلس پنجم موارد زیر در حوزه نحوی برجسته‌تر از سایر عناصر سبکی هستند و ساختارهای نحوی کلام این مجلس را تشکیل داده‌اند که قابل تحلیل هستند:

۲-۱-۱- ساختمان جمله‌ها

جمله بعد از واژه‌ها، نخستین صورت معنادار در هر نوشته به شمار می‌رود که در بردارنده پیام نگارنده و گوینده است. «جمله بلندترین واحد سازمانی در نحو است و اگر هر ساخت نحوی شکلی از یک واحد اندیشه باشد، می‌توان از رهگذر بررسی بلندی و کوتاهی جمله‌ها، ساخت اندیشه و سبک و حالات روحی گوینده را تحلیل کرد؛ چرا که طول جمله نسبتی با میزان درنگ و تأمل گوینده در یک واحد فکری دارد» (فتوحی، ۱۳۹۱ الف: ۲۹۷). همچنین میانگین واژه‌ها در جمله، ارزش سبک‌شناختی ویژه‌ای دارد، به گونه‌ای که سبک‌های مقطع و پرشتاب عاطفی‌تر است و یا یکی از ویژگی‌های بارز سبک‌های فنی و مصنوع، بسامد بسیار واژه‌های مترادف است که به بلندی جملات می‌انجامد (اسدی و علیزاده، ۱۳۹۶: ۶). به طور کلی کوتاهی و بلندی جملات در کلام صاحب یک اثر بستگی به فضای حاکم بر آن اثر دارد. به عنوان نمونه برای نشان دادن شتاب، بیشتر از جملات کوتاه استفاده می‌شود.

۲-۱-۱- جمله‌های کوتاه

در مجلس پنجم، جملات اغلب کوتاه و به سبک گسسته به کار رفته‌است. به گونه‌ای که گاهی در یک سطر، چهار و حتی پنج جمله مشاهده می‌شود. در این مجلس، جملات کوتاه معنادار شده و سبک این متن را تحت تأثیر قرار داده‌است. به طوری که در صفحه اول این مجلس که پنج و نیم سطر است، ۱۳ جمله کوتاه به کار رفته‌است. برای مثال «ای عزیز، خلق عالم دو گروهند: گروهی به یاد حق مشغولند و گروهی به یاد خود. آن که به حق مشغول است از خلق بیگانه است و آن که به یاد خود مشغول است به حق نپردازد...» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۱۹۹). در این دو سطر، ۶ جمله به کار رفته و هر یک به طور میانگین از پنج واژه تشکیل شده‌است. قطعه زیر نیز از ۶ جمله کوتاه تشکیل شده‌است و هر جمله تقریباً شش واژه دارد: «جوانمردا، آتش دو است: آتش معیشت و آتش معصیت. آتش

معیشت را آب آسمان کشد و آتش معصیت را آب دیدگان کشد و نیز آتش معصیت را به دو چیز توان کشت به خاک و آب، به خاک پیشانی و آب پشیمانی، خاک پیشانی در سجود و آب پشیمانی گریه از ترس خداوند ودود» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۰) و یا در این عبارت ۴ جمله‌ای نیز شاهد جملات کوتاه هستیم: «عزیز من، اگر سرخی روی معشوقان نداری زردی روی عاشقان باید که بیاری، اگر جمال یوسفی نداری درد یعقوبی باید که بیاری، اگر عجز مطیعان نداری ناله درماندگان باید که بیاری» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۰ - ۱۲۰۱).

نمونه برجسته کاربرد جملات کوتاه در این دو عبارت نیز قابل مشاهده است: «دلت به توبت آید، توبت به نیت آید، نیت به عزیمت آید، عزیمت به حضرت آید و از حضرت ندای رحمت آید. دل گوید توبت کردم، سر گوید حسرت خوردم، ملک گوید رحمت کردم» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۰). «هر چه جوید از ما جوید، کار خود با ما گذارید که خداییم، ماییم که بی چون و چرایم، در پادشاهی بی همتاییم، در وعده باوفاییم، اجابت کننده هر دعاییم، شنونده هر ثناییم، هر ثنایی را سزاییم» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۱). در سرتاسر عبارات این مجلس جملات کوتاه به کار رفته است و از آنجایی که اغلب جملات کوتاه بیانگر اندیشه‌ای عاطفی و پرشتاب است و گوینده با آن‌ها باورهایی را بازگویی کند که در احساسات و عواطف وی ریشه دارد» (اسدی و علیزاده، ۱۳۹۶: ۶). این مجلس سعدی نیز به سبب آنکه مجلس وعظ و منبر است، بنابراین لحن خطابی بر آن غالب است و بسامد بالای جملات کوتاه در آن، بیانگر گوینده‌ای اهل دل و سرشار از عاطفه است که خود نیز از کارکرد این نوع جملات، آگاهی دارد و از این رو به خوبی از آن‌ها بهره برده است تا رغبتی برای شنیدن در مخاطبان وی ایجاد شود.

۲-۱-۱-۲- جمله‌های هم پایه

جمله‌های هم پایه، جمله‌هایی هستند که با جمله‌های قبل و بعد از خود در ارتباط هستند. در واقع ارتباط معنایی باعث شده است که این جملات در کنار هم توضیحی درباره یک موضوع ارائه دهند. این نوع جمله‌ها «جمله‌های مستقلی هستند که با پیوند هم پایه‌ساز به هم مربوط می‌شوند و هیچ یک جزئی از جمله دیگر نیستند» (انوری و احمدی گیوی، ۱۳۸۸: ۳۱۶). در مجلس پنجم علاوه بر کوتاهی جملات، شکل بیشتر جملات از نوع جمله‌های

هم‌پایه است و «واو عطف» برای پیوند این جملات نقش اساسی دارد. نکته درخور توجه در این زمینه آن است که «واو عطف در ساختار هم‌پایه، شتاب سخن را زیاد و سبک را پویا می‌کند» (فتوحی، ۱۳۹۱ الف: ۲۷۷). از این رو، می‌توان گفت سبک عاطفی این مجلس تا حدی وامدار همین جملات هم‌پایه و فراوانی کاربرد واو عطف است که به کرات در متن به کار رفته‌است. برای مثال در نمونه‌های زیر فراوانی استفاده از جملات هم‌پایه و واو عطف آشکارا مشاهده می‌شود:

«یا شیخ همه عمر در جستجوی حق به سر بردم و اند بار حج پیاده بگذاردم و چند دشمنان دین را در غزا سر از تن برداشتم و چند مجاهده‌ها کشیدم و چند خون جگرها خوردم، هیچ مقصودی حاصل نمی‌شود» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۰). «اگر به کعبه روی جز سنگی نه و اگر به مسجد آیی جز دیواری نه، اگر در زمین نگری جز مصیبتی نه و اگر در آسمان نگری جز حیرتی نه، در دماغ‌ها جز صفراپی نه و در سرها جز سودایی نه، از روشنایی روز جز آتشی نه و از ظلمت شب جز وحشتی نه، از توحید موحدان جز آرایشی نه و از الحاد ملحدان جز آلایشی نه، از موسی کلیم سودی نه و از فرعون مدعی زیانی نه، اگر بیایی بیا که دربانی نه و گر بروی برو که پاسبانی نه» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۱ - ۱۲۰۲). قابل ذکر است که در متن این مجلس علاوه بر جملات هم‌پایه، ترکیبات و واژه‌ها نیز در ساختار جمله با «واو عطف» به یکدیگر معطوف شده‌اند و پی در پی بودن آن‌ها نیز به سبک عاطفی و پرشتاب متن یاری می‌رساند. مانند این نمونه‌ها: «هیچ آوازی نیست عزیزتر به درگاه خدای تعالی از آواز بنده عاصی که از سر درماندگی و بیچارگی و مفلسی بنالد» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۱). «نه اتصال و نه انفصال، نه قرب و نه بعد، نه ایمنی و نه ناامیدی، نه روی گفتار و نه جای خاموشی، نه روی رسیدن و نه راه بازگشتن، نه اندیشه صبر کردن و نه فکر فریاد کردن» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۱).

۲-۱-۲- وجهیت

«وجهیت» (Modality) در لایه نحوی یکی از مقوله‌هایی است که با هدف بررسی میزان پابندی راوی و شخصیت‌ها به واقعیت گزاره‌هایی که بیان می‌کند و اجبار و اشتیاق نسبت به آن‌ها، مورد توجه قرار می‌گیرد (درپر، ۱۳۹۳: ۸۰ - ۸۱). به طور کلی «وجهیت» اشاره دارد به امکانات زبانی موجود برای توصیف و توجیه ادعا، عقیده یا تعهدی که فرد با

زبان خلق می‌کند» (فتوحی، ۱۳۹۱ الف: ۲۸۶). با توجه به «وجهیت» و تبیین آن در یک اثر، می‌توان به ارتباط بین ذهن و جهان‌بینی نویسنده دست‌یافت. زیرا به عقیده راجر فاولر «وجهیت ساختار بیان روشن و جزئی متن است، ابزاری که مردم با آن درجه تعهد و التزامشان را نسبت به حقیقت گزاره‌هایی که می‌گویند، بیان می‌کنند» (Fowler, 1986:131). بنابراین، این عنصر از عناصر دستوری کارآمد برای تحلیل نظر نویسنده محسوب می‌شود. هرچند که وجهیت به طور آشکار در متن توضیح داده نشده‌است؛ اما با تأمل در فعل، قید و صفت‌های تأکیدکننده بر موضوع یا امری دریافت می‌شود؛ به عنوان مثال هنگامی که نویسنده در جمله‌ای از افعال دستوری و آمرانه با بار معنایی التزام بیشتر استفاده کند، می‌توان چنین نتیجه گرفت که مخاطب درجه‌ای پایین‌تر از گوینده داشته‌است و یا اینکه هدف گوینده ایجاد انگیزه و تعهد در پیروان یک عقیده خاص بوده‌است. وجهیت در مجلس پنجم، بیشتر در دو عرصه «فعل» و «قید» به کار رفته‌است.

۲-۱-۲-۱- وجهیت در فعل

یکی از موقعیت‌های بروز وجهیت، «فعل» است. وجه فعل «صورت یا جنبه‌هایی از آن است که بر اخبار، احتمال، امر، آرزو، تمنا، تأکید، امید و برخی امور دیگر دلالت می‌کند» (فرشیدورد، ۱۳۸۸: ۳۸۱). البته در دستور زبان فارسی امروز، صرفاً سه وجه خبری، امری و التزامی وجود دارد و دیگر وجوه (شرطی، تمنّایی، تأکیدی و...) در درون آن‌ها جای می‌گیرد (باقری، ۱۳۸۶: ۱۸۶). هر یک از این وجوه، خواننده را از نهفته‌های ذهنی صاحب اثر آگاه می‌کند؛ چنان‌که وجوه «اخباری مثبت یا منفی، تحقق مثبت یا منفی را ابلاغ می‌کند، تعجبی یا تأثیری، بیانگر احساس حاکم بر اظهارات حقیقی است و پرسشی، عدم تحقق همراه با درخواست را می‌رساند و امری، اراده همراه با تقاضا را» (وحیدیان کامیار، ۱۳۷۹: ۱۳۰). از آنجایی که سعیدی گفتارها و سخنان خود در مجالس را برای شاگردانش نقل می‌کرده‌است و از طرفی وجه بیشتر افعال در آن، «اخباری» است. این دو ویژگی از چند جهت با هم ارتباط دارند. نخست اینکه کاربرد وجه اخباری برای توصیف و توضیح هر موضوعی، ارتباط نزدیک گوینده با موضوع بحث را نشان می‌دهد؛ دوم اینکه کاربرد این وجه از فعل در مخاطب اطمینان بیشتری نسبت به کلام گوینده برمی‌انگیزد. برای نمونه در این شاهد مثال از مجلس پنجم، نمود وجه اخباری را آشکارا

می‌توان دید: «جوانمردا، هر دیده که از خوف حق گریان است، آن دیده بر او تاوان است و هر دل که نه وصل حق را جوین است، آن دل ویران است» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۰) و یا در این نمونه‌ها: «سلطان محققان ابراهیم خواص رحمه الله پیوسته با مریدان خود گفتی ... قدم در بیابان نهادم و در وجد می‌رفتم تا به دیار کفر رسیدم. قصری دیدم سیصد دانه سر از کنگره‌های آن در آویخته، متعجب بماندم» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۲). «در سویدای سینه گذر کرد که قصد آن دختر کنم. چون قدم در قصر نهادم مرا در قصر بردند نزدیک ملک، چون بنشستم ملک بسیار انعام و اکرام در حق من بکرد. پس گفت ای جوانمرد تو را اینجا چه حاجت؟ گفتم شنیدم که دختری داری دیوانه، آمدم او را معالجت کنم، مرا گفت بر کنگره‌های قصر نگاه کن. گفتم نگاه کردم و پس در آمدم ...» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۲).

به جز وجه اخباری، گاهی نوع گفتمان و ارتباط گوینده و شنونده در این گفتارهای صوفیانه سبب شده است که سعدی، مریدان را اندرز دهد و به کارهایی وادارد که منظور او و راهنمای سالک است. به همین سبب علاوه بر وجه «اجباری»، وجه «امری» نیز از وجوه پربسامد در متن مجلس پنجم است و در قسمت‌های مختلف آن دیده می‌شود: «جوانمردا، بازارگانی با حق کن تا همه سود کنی ... قطره‌ای از سریر و خطرهای از ضمیر بیار و گنج سعادت از حضرت عزت ما بردار ... اشکی به چشم آر که چرا حق نشناختم و رشتکی به دل کار که چرا نافرمانی کردم» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۰). «مرا بخوانید تا اجابت کنم، هر چه جوید از ما جوید، کار خود با ما گذارید که خداییم» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۱). «جوانمردا، خود را فراموش کن و با لطف او دست در آغوش کن» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۳). «ابلیس گفت آسان است او را بکش و در زمین پنهان کن» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۵). در مجموع از سه وجه اصلی افعال (اجباری، التزامی و اجباری) دو وجه «اجباری» و «اجباری» بیشترین وجه فعل در متن مجلس پنجم است که این موضوع از طرفی بیانگر اطمینان خاطر سعدی به درستی بیانات و افکار خود است و از طرف دیگر جایگاه وی نسبت به مخاطبانش را نمایان می‌کند.

۲-۱-۲-۲- وجهیت در قید

در مجلس پنجم بسامد قیودی که شامل همه اجزای یک مجموعه می‌شود؛ قیدهایی مانند: «همه» و «هر» که بیان‌کننده فراگیری یک مفهوم است؛ در بیشتر قسمت‌های متن این

مجلس مشاهده می‌شود: «ملکا، ما را از همه معاصی نگاه دار ... هر چه درون وی است همه حجاب است، اگر نفس توست و اگر اسباب و عیال توست تا از همه دست نشویی گرد درگاه حق نبویی» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۱۹۹). «گفت یا شیخ همه عمر در جستجوی حق بسر بردم ... هر چند بیشتر می‌جویم کمتر می‌یابم ... جوانمردا، هر بازارگانی که با خلق کنی، بازارگانی با حق کن تا همه سود کنی ... هر دیده که نه از خوف حق گریان است آن دیده بر او تاوان است و هر دل که نه وصل حق را جوین است، آن دل ویران است» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۰). «هر چه جوید از ما جوید ... اجابت کننده هر دعاییم، شنونده هر ثنائیم، هر ثنایی را سزاییم» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۱). «این یک نوع است که هر کس را در آن راه بود ... آن جا همه جا موجود است و به همه جا آفریدگار عالم موجود بود» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۳). کاربرد فراوان دو قید «همه» و «هر» به خوبی این اندیشه سعدی را آشکار می‌کند که وی عارفی است که همه اجزای کائنات را جلوه‌ای از حق دانسته است و پرتو حق را بر همه چیز متجلی می‌داند.

۲-۱-۳- صدای دستوری

صدای دستوری (Grammatical Voice)، بخشی از نحو کلام و نمایان‌گر رابطه سبک و اندیشه صاحب اثر است. این مقوله نحوی با بررسی بسامد جملات معلوم و مجهول و تشخیص صدای فعال و منفعل در متن شناسایی می‌شود. به بیانی دیگر، این عنصر «عبارت است از رابطه میان رخداد یا حالت فعل با دیگر شرکت‌کنندگان در فرآیند فعلی (فاعل، مفعول و..). صدای دستوری در کنار دیگر وجوه فعل مانند زمان، نمود، وجهیت و حالت شناخته می‌شود و در زبان‌های مختلف، متفاوت است؛ اما معمول‌ترین آن‌ها عبارت است از: صدای فعال و منفعل و انعکاسی» (فتوحی، ۱۳۹۱ الف: ۲۹۵). از این میان، صدای دستوری «منفعل» (Passive) در مجلس پنجم، نمود بیشتری دارد. این صدای دستوری زمانی است که «مبتدای جمله پذیرنده، هدف، یا متحمل فعل باشد. صدای منفعل، بیان‌کننده حالت کنش‌پذیری و اثرپذیری است» (فتوحی، ۱۳۸۷: ۱۸). در زبان فارسی ساخت‌هایی که صدای منفعل دارند و فضای متن را به سمت انفعال و پذیرا بودن می‌برند، عبارتند از: جمله با فعل لازم، مثل: افتادن، ترک خوردن و...؛ جمله‌های اسنادی با افعالی چون: است، بود، شد، گشت و گردید؛ جمله‌های مجهول و شبه‌مجهول؛ وجه مصدری

(استعاره دستوری) (اسدی و علیزاده، ۱۳۹۶: ۱۱). در نثر مجلس پنجم، از میان ساخت‌های مذکور، جمله‌های اسنادی با فعل‌های ربطی «است» و «بود» و جملات شبه‌مجهول از بسامد بیشتری برخوردارند که این ساخت‌ها همگی حامل صدای منفعل و پذیرش‌گرند و هیچ کنش و عملی در متن صورت نمی‌گیرد. بنابراین، این جملات از لحاظ نحوی و مشخصه‌های زبانی بسیار قابل توجه‌اند. در ادامه به این نوع ساخت‌های دستوری پرداخته می‌شود:

۲-۱-۳-۱- صدای منفعل برخاسته از جملات اسنادی

از میان افعال اسنادی، فعل‌های «است» و «بود» و صورت‌های صرفی آن‌ها، بیشترین کاربرد را در مجلس پنجم دارند؛ به عنوان نمونه: «آن که به حق مشغول است از خلق بیگانه است و آن که به یاد خود مشغول است به حق نپردازد. هر چه درون وی است همه حجاب است، اگر نفس توست و اگر اسباب و عیال توست تا از همه دست نشویی گردد درگاه حق نپویی» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۱۹۹). «جوانمردا، هر دیده که نه از خوف حق گریان است آن دیده بر او تاوان است و هر دل که نه وصل حق را جویان است آن دل ویران است» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۰). «آورده‌اند که در بنی اسرائیل عابدی بود برصیصا نام و چهل سال عزلت گرفته [بود] و از نفس و از دنیا برگشته [بود] و تخم معرفت در دل کشته [بود]» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۴). علت این موضوع را در نوع رابطه عارف با حق می‌توان جستجو کرد. زیرا عارف در برابر حق، خود و اعمالش را هیچ می‌داند (اسدی و علیزاده، ۱۳۹۶: ۱۱). از این رو هیچ کنش و عملی در مقابل حق انجام نمی‌دهد و بیشتر کنش‌پذیر است. به همین سبب سعدی با کاربرد افعال اسنادی بیشتر در پی ارائه گزارش است و می‌کوشد تا آموزه‌های عرفانی و دینی‌اش را نیز از طریق گزارش حالات روحی خود و واقعیات منظورش عرضه کند.

۲-۱-۳-۲- صدای منفعل برخاسته از جملات شبه‌مجهول

علاوه بر جملات اسنادی، جمله‌های شبه‌مجهول نیز، باعث ایجاد صدای منفعل در مجلس پنجم شده‌است. سعدی در این متن، مطالبی را در پاسخ به سؤالات افرادی ناشناخته بیان می‌کند. حضور این افراد تنها برای طرح سؤال معنا می‌یابد و بیشتر افعالی مانند: گفت، پرسید و... نشانگر این نوع جملات هستند و بیشتر اوقات مرجع آن‌ها معلوم نیست؛ زیرا در

نظر سعدی آنچه مهم است، پرسش مطرح شده است و نه پرسشگر. نمونه‌های زیر در شمار این نوع جملات هستند: «یکی پیش سلطان عارفان بایزید بسطامی رفت و گفت یا شیخ همه عمر در جستجوی حق بسر بردم» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۰). «آن پیر گفتا دریغا که خلقان درمی‌گذرند و خوشترین چیزی ناچشیده‌اند» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۰). «بشر حافی را پرسیدند که اخلاص چیست؟» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۰). «جنید را رحمه الله علیه بعد از وفات به خواب دیدند، گفتند: ما فعل الله بک» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۳).

۲-۱-۴- تکرار غیر ضروری اضافات

یکی از مهم‌ترین معیارها در تعیین سبک یک نوشته را توجه به نوع گزینش شاعر و نویسنده در زبان می‌دانند (Simpson, 2004: 22). تکرار واژگان (اسم، فعل و حرف) در جملات یکی از نمونه‌های گزینش صاحبان آثار است که باعث برجسته‌سازی کلام آن‌ها می‌شود و به گونه‌های مختلف در یک اثر دیده می‌شود. سعدی در متن مجلس پنجم کلماتی را به کار برده که به علت‌هایی در جمله تکرار شده‌اند؛ در صورتی که یک‌بار ذکر آن‌ها نیز کافی است. به بیان دیگر نوعی «اعنات» یا «لزوم ما لایلزم» به کار رفته که طینی خاص به جملات و کلام سعدی بخشوده است. تکرار واژه «چند» در جمله نخست و تکرار واژه «آتش» در جمله دوم از این نوع است: «چند دشمنان دین را در غزا سر از تن برداشتم و چند مجاهده‌ها کشیدم و چند خون جگرها خوردم» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۰). «جوانمردا، آتش دو است: آتش معیشت و آتش معصیت. آتش معیشت را آب آسمان گُشد و آتش معصیت را آب دیدگان گُشد و نیز آتش معصیت را به دو چیز توان گُشت» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۰). همچنین است تکرار عدد «صد هزار» در این شاهد مثال: «صد هزار خانمان در جستجوی ما برانداختند، صد هزار تنهای عزیز در طلب ما بگداختند، صد هزار جانهای مقدس در بادیه شوق ما واله بماندند و صد هزار روندگان در گاه جلال ما سر در زیر سنگ مجاهدت بکوفتند، صد هزار طالبان حضرت جلال ما در بوت‌های ریاضت بسوختند» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۱). علاوه بر موارد مذکور، واژه «نه» بیشترین آمار تکرار در مجلس پنجم را به خود اختصاص داده است؛ تا حدی که در ۸ سطر پایانی صفحه ۱۲۰۱ این کتاب ۲۶ مرتبه تکرار شده است.

۲-۱-۵- تکرار یک فعل در جملات پی‌درپی

تکرار در متون نوشتاری ادبی، چه در شعر و چه در نثر، یکی از جنبه‌های بلاغی متن است. از این‌رو، صاحبان آثار با تکرار واژه و عبارت یا جمله‌واره‌ای خاص می‌کوشند تا علاوه بر تأکید، آن را در ذهن خوانندگان برجسته کنند. در مجلس پنجم نیز، تکرار فعل یکی از پرسامدترین شیوه‌های کلامی و لفظی است که سعدی برای تأکید، اهمیت و لذت بردن خوانندگان از متن این مجلس از این عنصر بهره برده است. در شواهد زیر تکرار فعل برای چند جمله پی‌درپی است که همگی موضوع آن فعل هستند. به بیان دیگر، سعدی چند جمله به صورت پی‌درپی می‌آورد و برای همه آن‌ها یک فعل ثابت به کار می‌برد. او طبق قاعده «حذف به قرینه لفظی» و یا «حذف به قرینه معنایی»، از تکرار می‌تواند بپرهیزد و تنها در پایان جمله آخر فعل را ذکر کند؛ اما با علم و آگاهی نسبت به نقش و تأثیر موسیقی در کلام و اعتقاد به تأثیر تکرار در انتقال مفاهیم، از این روش برای غنای لفظی سخنان خود بهره می‌برد:

«آن که به حق مشغول است از خلق بیگانه است و آن که به یاد خود مشغول است به حق نپردازد. هر چه درون وی است همه حجاب است، اگر نفس توست و اگر اسباب و عیال توست» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۱۹۹). «هر بازار گانی که با خلق کنی زیان کنی، بازار گانی با حق کن تا همه سود کنی» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۰). «دلت به توبت آید، توبت به نیت آید، نیت به عزیمت آید، عزیمت به حضرت آید و از حضرت ندای رحمت آید» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۰). «هر دیده که نه از خوف حق گریان است آن دیده بر او تاوان است و هر دل که نه وصل حق را جوین است آن دل ویران است» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۰). «هر گه که تو خود را شناختی حق را شناختی. تویی تو را کلید است که بدان او را بشناسی و این شناختن مختلف است، اگر خود را به عجز شناختی او را به قدرت شناختی و اگر خود را به ضعف شناختی او را به قوت شناختی» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۳). مشاهده می‌شود که در همه این شواهد، تکرار فعل باعث آهنگین و زیبایی کلام سعدی شده و همچنین طنین خاصی را ایجاد کرده است.

۲-۱-۶- نقش پذیری عبارات عربی

مجلس پنجم پیوسته با کلام الهی همراه است. از این رو آیات قرآنی و احادیث نبوی در بخش‌های مختلف این متن مشاهده می‌شود. آنچه در این بخش به آن اشاره خواهد شد، پیوستگی جملات فارسی به آیات قرآنی و جملات عربی است. سعدی به دلیل تسلطی که در زبان عربی دارد، به گونه‌ای از آیات قرآنی و عبارات عربی بهره می‌برد که گویی این عبارات عربی جزئی از ارکان متن و کلام است و حتی در بسیاری از قسمت‌ها، معنا به این عبارات و جملات وابسته است. وی در به کارگیری عبارات عربی در میان نثر مجلس پنجم از شیوه‌های مختلف اقتباس استفاده کرده است؛ از جمله پیوستن عبارت عربی به فارسی به صورت نقل قول یا عباراتی که بخش عربی را از رشته نثر جدا نشان می‌دهد: «ملکا، ما را از همه معاصی نگاه دار و توفیق طاعات و عبادات ارزانی دار. یا اِلَهَ الْعَالَمِينَ غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَ اِلَيْكَ الْمَصِيرُ» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۱۹۹). «گفت یک ذره اخلاص که او می‌فرماید: فَاعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۰). «بشر حافی را پرسیدند که اخلاص چیست؟ گفت: الْاِخْلَاصُ هُوَ الْاِفْلَاسُ» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۰). «سید علیه السّلام می‌فرماید ما صوتِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنْ صَوْتِ عَبْدٍ لَهْفَانٍ» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۱). «و هر که به دل به کعبه رود کعبه او را طواف کند. فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۲).

گاهی عبارات عربی در جمله فارسی نقش دستوری دارد و بخشی از ساختار نحوی کلام است؛ برای مثال در این شواهد، عبارت قرآنی نخست و عبارات عربی دوم و سوم، به ترتیب مفعول فعل «بخوانید»، «می‌پرسد» و «سؤال می‌کند» است: «أَدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ مَرَا بَخَوَانِي» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۱). «عرش از کرسی می‌پرسد: هَلْ عِنْدَكَ مِنْ خَيْرٍ؟» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۱). «کرسی از عرش سؤال می‌کند هَلْ عِنْدَكَ مِنْ أَمْرٍ؟» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۱) و یا در این عبارت: «جَهْلٌ رَا بِا سُبُوحِ قُدُوسِ چِه اِتِّصَالِ؟» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۱). سُبُوحِ قُدُوسِ برای جمله، نقش «متممی» دارد. در این دو مثال آخر نیز عبارات عربی، نقش «مفعولی» دارند: «پس این ندا در دادند، فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۶). «یا گویم لا تخافوا یا گویم لا تُبْشِرُوا» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۶). گاهی عبارات عربی با «که» موصول به جمله‌های فارسی می‌پیوندند: «ندانستی که المؤمنُ مِرْآةُ الْمُؤْمِنِ» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۲). «با لطف او دست در آغوش کن که مَن

تَقَرَّبَ إِلَى شَيْبَرًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا وَمَنْ تَقَرَّبَ إِلَى ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ بَاعًا^{۱۵}» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۳). «داغ‌نومیدی بر پیشانی تو نهند که لا بُشْرَى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حَجْرًا مَحْجُورًا^{۱۶}» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۴). در واقع این نمودهای اقتباس عبارات عربی، در شمار جمله‌های وابسته به حساب می‌آیند که سعدی برای تأیید مطلب از آن‌ها استفاده کرده و متنی منسجم پدید آورده است.

۲-۱-۷- زمان افعال

متغیر زمان، یکی از نکات اصلی بررسی فعل در ساختار و نحو کلام است. زیرا «عامل زمان در جمله نشان‌دهنده میزان فاصله گوینده یا نویسنده با موضوع است. می‌دانیم که تغییر فاصله گوینده با واقعیت، زاویه دید و ذهنیات وی را تغییر می‌دهد. از این رو عامل زمان، متغیر مهمی در میزان واقع‌گرایی متن و شیوه نگاه مؤلف به امور به شمار می‌رود. مثلاً افعال مضارع، ارتباط فوری و بی‌واسطه با واقعیت دارد، زمان حال بیشتر از گذشته قطعیت دارد و ساخت‌های مختلف گذشته به همان نسبت که از حال فاصله می‌گیرد، فاصله گوینده و دیدگاه وی را بیشتر می‌کند» (فتوحی، ۱۳۹۱ الف: ۲۹۱). افعال در مجلس پنجم، بیشتر در زمان «حال» اتفاق افتاده است و این به دلیل نزدیکی و انس سعدی با موضوع مطرح شده در این مجلس است. «زمان حال نزدیک‌ترین فعل زمانی به بیان گوینده و نویسنده است و کلامی که با چنین افعالی بیان می‌شود، بیشتر از نوشته‌های دیگر درخور اعتماد است» (اسدی و علیزاده، ۱۳۹۶: ۱۷). شمار افعال با زمان «مضارع» در متن مجلس پنجم نسبت به دیگر زمان‌های فعلی بیشتر است. برای مثال آمار به دست آمده از بررسی صفحه ۱۲۰۰ این مجلس، این ادعا را ثابت می‌کند. از مجموع ۷۰ فعل موجود در این صفحه، ۵۰ مورد آن با ساختار زمانی حال و ۲۰ فعل با ساختار زمانی گذشته و آینده به کار رفته است. در صفحات دیگر این متن نیز غلبه افعال با فعل «مضارع» است.

۲-۱-۸- معدود جمع

در زبان فارسی همیشه معدود عدد، «مفرد» به کار می‌رود، اما در نمونه‌هایی از مجلس پنجم، معدود با عدد مطابقت دارد و به صورت «جمع» بیان می‌شود که می‌توان گفت علت این موضوع تأثیر زبان عربی بر ساختار نحوی زبان فارسی است: «چند دشمنان دین را در غزا سر از تن برداشتم و چند مجاهده‌ها کشیدم و چند خون‌جگرها خوردم» (سعدی،

۱۳۸۵: ۱۲۰۰). «صدهزار تن‌های عزیز در طلب ما بگداختند، صدهزار جان‌های مقدّس در بادیّه شوق ما واله بماندند و صدهزار روندگان در گاه جلال ما سر در زیر سنگ مجاهدت بکوفتند، صدهزاران طالبان حضرت جلال ما در بوته‌های ریاضت بسوختند» (سعدی، ۱۳۸۵: ۱۲۰۱). این مورد نیز یکی از موارد انحراف از قاعده‌های زبان معیار است که در تحلیل سبک‌شناسانه یک متن و در لایه نحوی مورد توجه قرار می‌گیرد. حاصل بررسی عناصر سبکی برجسته حوزه نحوی که ساختارهای دستوری متن مجلس پنجم را تشکیل داده‌اند، از نظر بسامد و آمار در قالب جدول زیر نمایش داده می‌شود:

جدول شماره ۳: بسامد عناصر سبکی حوزه نحو در مجلس پنجم

ردیف	عناصر سبکی نحوی	تعداد
۱	جمله‌های کوتاه	۳۵۷
۲	جمله‌های هم‌پایه و ترکیب‌های معطوف	۲۶۵
۳	وجه اخباری و امری	۵۲۸
۴	وجهیت قید	۳۷
۵	صدای منفعل جملات اسنادی و شبه‌مجهول	۱۸۸
۶	تکرار غیر ضروری واژگان (اسم، حرف و فعل)	۶۹
۷	نقش‌پذیری عبارات عربی	۳۰
۸	فعل مضارع	۲۰۸
۹	معدود جمع	۹
جمع	۱۶۹۱ مورد	

همچنین در نمودار زیر، به کارگیری عناصر سبکی برجسته حوزه نحوی در مجلس پنجم از نظر درصدی با هم مقایسه شده‌است:

استفاده می‌کند. به نظر می‌رسد سعدی به خوبی درک کرده‌است که وجه فعل بیان‌کننده میزان اعتقاد و اعتماد گوینده به سخنانش است؛ از این رو، بسیار به‌جا و هنرمندانه از کارکردهای مختلف وجوه فعل در کلام خویش بهره برده‌است. به طور کلی ساختار نحوی مجلس پنجم، متأثر از شیوه سخنوری سعدی است و در آن به‌طور آشکار نشانه‌های اندیشه‌ها، عقاید دینی و عرفانی وی را می‌توان مشاهده کرد. کاربرد فراوان قیدهایی مانند «همه» و «هر» به خوبی این اندیشه سعدی را آشکار می‌کند. جملات کوتاه و پرشتاب مجلس پنجم نیز که نسبت به جملات بلند آن از فراوانی بیشتری برخوردار است، گواه غلبه عنصر عاطفه بر کلام و اندیشه سعدی است و این شیوه، خود یکی از عناصر ادبی بودن متن این مجلس به‌شمار می‌آید. به‌طور کلی می‌توان گفت موارد متفاوت بودن ساختارهای نحوی نثر مجلس پنجم، تابع تغییر نگاه و تحول در اعتقادات سعدی است.

یادداشت‌ها

۱. مبنای بررسی متن مجلس پنجم و ارجاعات به آن در این پژوهش، کلیات سعدی تصحیح محمد علی فروغی است.
۲. نحو معیار، شکل عادی قرار گرفتن اجزای جمله در هر زبان است که خنثی و بدون برجستگی است (اسدی و علیزاده، ۱۳۹۶: ۵).
۳. ای خدای جهانیان، آرمزش تو را که پروردگار مایی، خواستاریم و بازگشت به سوی تو است.
۴. خداوند را بپرستید در حالی که دین خود را برای او خالص کرده‌اید.
۵. اخلاص، همان درویشی است.
۶. هیچ صدایی دوست‌داشتنی‌تر از صدای بنده بیچاره در نزد خداوند نیست.
۷. هر کجا که روی آورید، پس چهره خدا در آنجا است.
۸. مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم.
۹. آیا نزد تو خبری است؟
۱۰. آیا نزد تو دستوری است؟
۱۱. نادان با خدای پاک و مقدس چه پیوندی دارد؟
۱۲. پس سرانجام آن دو این است که همانا هر دو در آتش جاوید بمانند.

۱۳. یا می گویم نترسید یا می گویم بشارتی نیست.
۱۴. مؤمن آیینۀ مؤمن است.
۱۵. هر کس یک وجب به من نزدیک شود، من یک گز به او نزدیک می شوم و هر کس یک گز به من نزدیک شود، من یک رَش به او نزدیک می شوم.
۱۶. آن روز برای گنهکاران بشارتی نیست و می گویند (رحمت خدا بر شما) سخت ممنوع است.

فهرست منابع

الف) کتاب‌ها

۱. قرآن کریم.
۲. انوری، حسن و احمدی گیوی، حسن. (۱۳۸۸). **دستور زبان فارسی**. تهران: فاطمی.
۳. باقری، مه‌ری. (۱۳۸۶). **تاریخ زبان فارسی**. تهران: قطره.
۴. بهار، محمد تقی. (۱۳۸۱). **سبک‌شناسی یا تاریخ تطوّر نثر فارسی**. جلد سوم. تهران: زوآر.
۵. داد، سیما. (۱۳۸۰). **فرهنگ اصطلاحات ادبی**. چاپ چهارم. تهران: مروارید.
۶. زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۹). **شعر بی دروغ شعر بی نقاب**. چاپ هشتم. تهران: علمی.
۷. سعدی، مصلح الدّین. (۱۳۸۵). **کلیات سعدی**. تصحیح محمد علی فروغی. تهران: هرمس.
۸. صفاء، ذبیح الله. (۱۳۶۳). **تاریخ ادبیات در ایران**. جلد دوم. تهران: فردوس.
۹. فتوحی، محمود. (۱۳۹۱ الف). **سبک‌شناسی**. تهران: سخن.
۱۰. فرشیدورد، خسرو. (۱۳۸۸). **دستور مفصل امروز**. تهران: سخن.
۱۱. وحیدیان کامیار، تقی. (۱۳۷۹). **نوای گفتار (تکیه، آهنگ، مکث در فارسی)**. مشهد: دانشگاه فردوسی.
۱۲. وردانک، پیترو. (۱۳۹۳). **مبانی سبک‌شناسی**. ترجمه محمد غفّاری. چاپ دوم. تهران: نی.

ب) مقاله‌ها

۱. اسدی، سمیه و علیزاده، ناصر. (۱۳۹۶). «ساختار نحوی معارف بهاء ولد بر اساس الگوی سبک‌شناسی لایه‌ای». *متن‌شناسی ادب فارسی*. سال ۹، شماره ۴ (پیاپی ۳۶)، صص ۲۱-۱.

۲. درپر، مریم. (۱۳۹۳). «لایه‌های مورد بررسی در سبک‌شناسی انتقادی داستان کوتاه و رمان». *جستارهای زبانی*. دوره ۵، شماره ۵ (پیاپی ۲۱)، صص ۶۵-۹۴.
۳. فتوحی، محمود. (۱۳۸۷). «سه صدا، سه رنگ، سه سبک در شعر قیصر امین‌پور». *ادب پژوهی*. شماره ۵، صص ۳۰-۹.
۴. فتوحی، محمود. (۱۳۹۱). «سبک‌شناسی رسائل سعدی». *سعدی‌شناسی*. دفتر پانزدهم، صص ۵۳-۷۸.

ج) منابع لاتین

1. Cuddon, J. A. (1984). **A dictionary of Literary Terms**. US: Penguin Books.
2. Fowler, R. (1986). **Linguistic Criticism**. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.
3. Simpson, Paul. (2004). **Stylistics: A Resource Book for Students**. London: Routledge.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی